

Jocs de guerra i jocs de lleure a la Barcelona de la baixa edat mitjana

Josep Ramon Julià i Viñamata
*Departament d'Història Medieval de la
Universitat de Barcelona*

L'esport forma part de les manifestacions de l'home contemporani però, de fet, ja se'l troba en l'activitat lúdica de les societats baix medievals. En la Barcelona dels segles XIV i XV, per exemple, es practiquen un bon nombre d'exercicis que han deixat ja el seu caràcter militar i deriven cap a formes més adients amb les formes de vida d'una societat de caràcter preindustrial, en la que l'oci i l'assistència social hi són ben presents.

Malgrat els problemes socio-econòmics que pateix el teixit social, la noblesa organitza torneigs, concursos de tir amb ballesta, partides de caça. Per la seva banda, la menestralia i les classes populars practiquen diversos jocs (per exemple, jocs de pilota) i multitud de jocs d'atzar. Els mals fets de la història es tradueixen en una desorbitada afecció al joc i a l'organització de manifestacions esportives amb qualsevol motiu.

Sport is included in contemporary cultural activities but, in fact, it is also in the leisure activities of some late medieval societies. In the Barcelona of Late Middle Age there are many exercises which have lost their military character. Although there are social difficulties, the nobility and lower classes practise many games as ball games, jousts, hunt,...

Societat i esport*

L'esport, al llarg de l'edat mitjana, forma part de la cosmogonia personal de l'home occidental malgrat que les seves manifestacions resulten menys evidents que en èpoques precedents. L'abundància i diversitat de celebracions esportives que caracteritzen el món clàssic, per exemple, no tenen cabuda en les formacions socials medievals, però bona part dels exercicis lúdics que es desenvolupen a partir dels segles XI i XII es mostren com els seus hereus directes, no solament en la faramalla externa que els envolta sinó també en el camp de les mentalitats col·lectives.

Durant l'obscur període de les migracions dels pobles germànics i asiàtics desapareixen a Occident els grans espectacles atlètics o, si més no, s'esllangueixen, encara que es recuperen parcialment a mesura que aquests grups ètnics diferenciats s'assenten sobre les ruïnes de l'Imperi Romà. L'afecció dels germànics a la demostració de les aptituds físiques i la destresa militar és ben coneguda des dels temps de la seva permanència al *limes* Reno-Danubià i causa, fins i tot, l'admiració d'intel·lectuals romans com és el cas de Tàcit, el qual al final del segle I dC escriu que els joves es diverteixen participant nus en una lluita que consisteix a llançar-se llances i batre's a cops d'espasa. A l'autor de la *Germania*, però, li produeix sorpresa el fet que aquests joves guerrers no actuen moguts pel lucre o la recompensa sinó pel plaer que aquestes pràctiques bèl·lico-esportives proporcionen als espectadors.¹

És cert que aquelles magnes concentracions atlè-

* Abreviatures utilitzades: ACA = Arxiu de la Corona d'Aragó; AMHB = Arxiu Municipal d'Història de Barcelona; BGC = Batllia General de Catalunya; C = Cancelleria; r = *rectus*; reg. = registre; s/d = sense data; v = *versus*.

Torneig amb espasa.

tiques — amb tota la seva càrrega d'exhibicionisme i culte a la preparació física — que tant havien agradat als espartans, atenesos i romans es trobaven més a prop del joc de la guerra, de l'entrenament militar, que de la competició lúdico-esportiva que caracteritza les societats actuals. Aquest matís, de tota manera, no disminueix la significació social d'unes reunions que buscaven la superació de l'individu enfront les naturals limitacions somàtiques, en les quals s'aconsegueix un ensinistrament en el maneig de les armes molt necessari a l'hora de guerrear i, d'altra banda, el triomf facilita al guanyador la possibilitat d'escalar llocs en el si de la comunitat.

El component paramilitar de les celebracions esportives es transmet, doncs, a l'home medieval, el qual no renuncia a la justa, al joc, a la demostració de força i habilitat en definitiva, la qual cosa el porta a mesurar-se amb els seus rivals i demostrar la seva superioritat. Es converteix així en l'*homo ludens* per excel·lència, abocat amb passió a les justes, els torneigs, les competicions de tir amb arc o ballesta i també, fent gala d'una estranya barreja d'esportista i jugador, als jocs de saló o d'atzar com els daus, dames, escacs, etc. Aquestes activitats seran monopolitzades aviat per uns col·lectius socials que hi busquen en la seva pràctica nous trets d'identitat i a compleixen a la perfecció els postulats de la teo-

ria dels «Tres Ordes», segons la qual cadascú es distingeix pels seus hàbits i s'adscriu de per vida a un estament que resulta ésser inamovible.

La societat medieval, fortament vertebrada i amb una clara tendència a la formació de microestructures polítiques, sembla reunir *a priori* tots els requisits que tradicionalment fan inviable el desenvolupament d'allò que entenem per esport. Tanmateix això no és així ja que, des de la primerenca perspectiva dels segles x i xi, comencen a endevinar-se alguns símptomes embrionaris d'aquest fenomen lúdic que, de forma imperceptible, assoleix la maduresa en els segles xiv i xv, moment en el qual les estructures econòmiques i socials han perdut el seu component feudal i adquireixen un caire marcadament pre-industrial.

A l'alta edat mitjana el territori de Catalunya assisteix a la pràctica dels torneigs, que es converteixen en la vàlvula d'escapament de les ínfules bèl·liques de la cavalleria feudal i de la violència senyorial indiscriminada. Es tracta d'una activitat similar a l'esport, que encara es troba en el llindar entre el joc i la guerra i té lloc en el marc dels castells i campaments reials.

1. Cornelio Tacito: *De origine et situ Germanorum*, Madrid, 1981, pp. 129-130.

Des dels primers moments gaudeix d'un poder de convocatòria que li confereix caràcter d'espectacle públic, amb tots els requisits esportius (competitivitat, destresa, força, etc.), lúdics (premis, honors, recompenses) i militars (armes defensives i ofensives, lluita, perill) que condueixen a la glòria, a la derrota o a la mutilació i, molt sovint, a una mort provocada no tant per la ferida rebuda sinó per la infecció i la gangrena.

La perillositat, factor que es dóna en alguns esports i desperta les emocions de participants i espectadors, sorgeix en els torneigs amb tota cruessa. Aquesta situació queda reflectida en els llibres de cavalleries, on els herois protagonistes fan córrer la sang dels rivals i exciten la morbositat del lector. Oliveros, per exemple, en la seva primera justa feix greument amb la llança el seu oponent, el qual ha trencat la seva i resta batut juntament amb el seu cavall,² mentre que el temible Robert el Diable, fill del duc de Normandia, intervé, per la seva part, en els jocs organitzats amb motiu d'haver estat armat cavaller i en la primera escomesa mata el seu rival. Encoratjat amb la victòria, continua justant fins que «*en poco espacio no quedó caballero en todo el campo que se osase encontrar con él, pues al uno quebraba los brazos y al otro las piernas. Y en poco tiempo mató diez caballeros y sus caballos y cesaron las justas*».³

La participació, naturalment, està reservada a la cúpula de la piràmide social i gaudeix de gran predicament entre magnats i barons, capaços de disposar de tres o quatre cavalleries ensinistrades per a la guerra i dels fons necessaris per al salari de tot un seguit de servidors i domèstics d'ofici (patges, escuders, armers, portadors de llances i estendards, etc.). Els veritables protagonistes dels torneigs, però, seran els membres més joves dels clans familiars de l'alta i baixa noblesa, víctimes d'un rígid sistema de relacions matrimonials, controlat pel «cap de la casa» per tal d'evitar l'escampadissa de l'herència i el fraccionament del patrimoni, que els condemna a un llarg i no desitjat celibat —com assenyala Georges Duby— que aviva llurs desigs sexuals i n'augmenta la seva turbulència.⁴

La palestra de justar serà, doncs, capaç d'absorbir part d'aquestes passions i es converteix, com qualsevol altre esport, en un important element estabi-

litzador de la societat en el si de la qual es desenvolupa.

En el transcurs del temps els torneigs es desplacen del món rural als centres urbans, on es condicionen places i espais capaços de contenir cavalcades i combats. A més, la ciutadania es dedica ja a l'exercici de certs esports —alguns dels quals comencen a perdre el component bàsic militar— i el poble planer accedeix així a un ritual reservat fins aleshores a l'oligarquia dirigent.

En els segles xiv i xv la població es presenta més dinàmica socialment i més diversificada laboralment, de manera que un nombre creixent d'individus participa en aquest tipus de pràctiques, disposa de més temps per a l'oci i passa de classe productora a consumidora. El resultat d'aquests canvis estructurals es tradueix en la difusió, per viles i ciutats, dels concursos de tir amb ballesta, del joc de pilota o dels jocs d'atzar, practicats per la menestralia i els membres de gremis i corporacions. La noblesa, per la seva banda, continua protagonitzant els torneigs, encara que no de forma exclusiva, ja que els campions (*aventurers*) de l'estament superior comencen a trencar les seves llances de justa amb alguns dels representants més adinerats de la burgesia, els quals, procedents del món dels negocis i del comerç ultramarí, han aconseguit el grau de cavallers (*milités*) i el monopoli dels òrgans rectors municipals.

A mesura que avança el segle xiv l'economia es retrau i les dificultats es multipliquen. La Corona d'Aragó reula políticament respecte a altres formacions peninsulars, com ara el regne de Castella, i el Principat pateix les conseqüències de les anomenades crisis de la baixa edat mitjana. Barcelona no fou una excepció dins aquest context generalitzat de descomposició. El 1333 la fam i la manca de cereals s'ensenyoreixen de la ciutat i, posteriorment, el 1348, apareix la terrible epidèmia de «Pesta Negra» causant d'una gran mortalitat.

A partir d'aquí se succeeixen les calamitats (fam, pesta, terratrèmols, guerres, crisis agràries, etc.), que es perllonguen fins ben entrat el segle xv amb una regularitat que desmoralitza la castigada població i provoca l'esgotament de les forces productives. A tot això hem d'afegir, a més a més, una crisi política latent que emergeix al principi de la centú-

Torneig.

ria amb la mort sense successió directa de Martí l'Humà. En efecte, la manca d'un hereu al tron condueix a un interregne de dos anys (1410-1412) —que finalitza amb els acords del Compromís de Casp— i a l'entronització de la dinastia castellana dels Trastàmara.

Els revesos que pateixen, però, els barcelonins de la baixa edat mitjana no són pas un fre a llurs capacitats lúdiques. La resposta als temps dolents s'ha de cercar, és cert, en la celebració de processons, rogatives i *Te Deums*, però també en una desmesurada afició al joc i a l'organització de manifestacions esportives amb qualsevol excusa. S'endevina sota aquesta actitud la recerca, per part d'una societat abrumada pels problemes, dels components màgics i rituals subjacents en els certàmens públics esportius que confereixen certs atributs taumatúrgics a espectadors i participants. En aquest sentit no es diferencien els torneigs o el joc de la ballesta que se celebraven a la Barcelona de la baixa edat mitjana —amb gran alegria de la ciutadania i una desorbitada resposta popular— i aquells jocs olímpics, dèlfics o romans que prodigava el món clàssic i que tenien —com apunta Gillo Dorfless seguint els estructuralistes— un marcat caràcter mític i ritual que és connatural al joc individualitzat i, alhora, als grans espectacles esportius de masses.⁵

Els barcelonins dels segles xiv i xv, igual que els ciutadans de la resta d'urbs del Principat, participen o assisteixen als torneigs, s'apassionen pel joc de la ballesta que puntualment convoquen cada any els consellers, es dediquen a la caça menor i, els més poderosos, a la major i a la falconeria. També són capaços, però, de matar el temps lliure colpejant amb la mà una petita pilota contra un pla vertical, provant la seva punteria i les seves dots de ballesters a costa dels coloms dels veïns o jugant als daus en les tafureries del carrer Viladalls o enmig de la via pública.

Justes i torneigs, un esport aristocràtic

El combat entre dos o més cavallers armats constitueix, sens dubte, una de les manifestacions lúdic-esportives més antigues de la Ciutat Comtal. Aquest enfrontament armat, acompanyat sempre d'un gran aparell publicitari (pregons, desfilada de participants armats, repicar de tambors i fanfara de trompetes, etc.) se celebra des del segle XII en el Born, espai allunyat del centre urbà però, en canvi, proper a la dinàmica i creixent *vilanova* de la Mar. De vegades les justes abandonen aquest escenari i es desplacen fins al burg, concretament a la plaça de Santa Anna, on resideixen personatges destacats de la noblesa com els Cervelló o els Cardona, encara que es tracta de celebracions esporàdiques.⁶

La plaça del Born, al final del carrer Montcada, és doncs el lloc ideal per festejar esdeveniments assenyalats, no solament torneigs sinó també —com diu Francesc Carreras Candi— festes populars, batalles jurades, processons i carnestoltes.⁷ Al final del segle XII i principi del XIII es realitzen obres d'ampliació, tendents a aconseguir unes mesures adients per a les carreres dels cavalls i per instal·lar-hi tarimes de fusta per al públic. Més tard, al principi del XV, es decideix una nova ampliació i el mes de juliol de 1424 els consellers expropien la casa del mercader Joan Ballaró i procedeixen a l'enderroc per tal «d'exemplar e enbellir la dita plaça».⁸

El motiu de les obres no és altre que la voluntat d'Alfons el Magnànim, qui el 6 d'agost organitza un torneig espectacular en el qual ell mateix trenca

2. *Historia de los nobles caballeros Oliveros de Castilla y Artús de Algarbe*, «Libros de Caballería», edic. de A. Bleuca, Barcelona, 1969, pp. 37-38.

3. *Roberto el Diablo*, «Ibidem», p. 205.

4. G. Duby: *El caballero, la mujer y el cura*, Madrid, 1982, p. 81.

5. G. Dorfless: *Nuevos ritos, nuevos mitos*, Barcelona, 1969, p. 67-68.

6. El 1514 s'engalana la plaça de Santa Anna i els contendents «tots armats en blanch feren torneig corrent les lances grosses, sens encontrarse, sis per sis» [*Manual de Novells Ardits*, III, Barcelona, 1894, p. 243].

7. F. Carreras Candi: *La ciutat de Barcelona*, «Geografia General de Catalunya», I, Barcelona, s/d., pp. 366-367.

8. *Llibre de les solemnitats de Barcelona*, I, Barcelona, 1930, pp. 24-26.

llances amb els nobles Bernat de Centelles i Ramon de Mur i realitza cavalcades contra alguns dels ciutadans més destacats (Berenguer de Fontcuberta, Pere Dusay, Bernat de Gualbes, Bernat de Marimon, etc.). El comte de Cardona porta l'elm del rei i el vescomte de Rocabertí, l'escut. Una gran pompa i magnificència envolten els actes, causant una admiració que resta palesa en les Actes del Consell: «Ab los més dels quals aventurers lo dit senyor feu encontra e rompé algunes llançes. E feu molt belles carreres. Donaveli la lança com junyie lo comte de Cardona e molts cavallers de la sua cort qui.l servien axí a peu com a cavall. E lo scut del dit senyor ere cubert de satí blau ab una banda d'aur a través qui semblave les armes de Tristany de Lehonís». ⁹ Com podem observar, la figura d'Alfons és magnificada de tal manera que se'l compara amb un dels herois per excel·lència, Tristany, fill del rei Rivalèn i de la bella Blancaflor, que llueix en el seu escut una banda trenada amb els rossos cabells de la seva estimada Isolda. ¹⁰

Els torneigs, exercicis a cavall entre l'esport i la guerra, se celebren a Barcelona amb motiu de l'arribada a la ciutat de reis i personatges importants, com succeeix el 30 de maig de 1366 amb motiu de la visita de la reina Joana, muller d'Enric de Castella, ¹¹ o quan fa cap el nou rei Ferran d'Antequera el 28 de novembre de 1412, ¹² o el rei Joan II el 9 d'agost de 1458, ¹³ o Isabel i Ferran el 26 de juny de 1481. ¹⁴ Els grans herois són, freqüentment, afalagats de la mateixa manera, com és el cas del comte de Foix el 13 de novembre de 1455, ¹⁵ o del duc de Calàbria, fill del rei de Nàpols, el 5 d'agost de 1477. ¹⁶ De vegades, però, la raó és una altra, encara que s'emmarca en el context de sacralització que presideix la conducta de l'aristocràcia a l'hora de

celebrar qualsevol esdeveniment, sigui esportiu o litúrgic, relacionat amb els ideals cavallerescos. Un exemple significatiu, el trobem el 2 d'octubre de 1390, quan un membre de la poderosa família Santa Pau és armat cavaller i amb aquest motiu se celebren justes a la plaça de Santa Anna per tal que el nou *aventurer* demostrí les seves aptituds. ¹⁷

La noblesa barcelonina, desitjosa de conservar l'esperit que va guiar els seus avantpassats, es llança amb fervor al compliment de tot aquest ritual i acata així amb tot rigor els deures i obligacions de la cavalleria, entre els quals ocupa un lloc destacat —tal com deia Ramon Llull— la pràctica de certes proeses com les justes i la caça: «Cavayler deu córrer cavayl bé ornat, lansar a taulat, anar ab armes, torneys, fer taules redones, esgremir, cassar senglars, cervs, orses, leons e les altres coses semblants a aquestes que són ofici de cavayler». ¹⁸

Les dificultats que pateix la Ciutat Comtal, tanmateix, no són suficients per tal d'imposar l'austeritat en la despesa pública i els consellers malbaraten fons i mitjans per embellir la plaça del Born. Amb motiu de les justes d'Alfons el Magnànim de 1424, per exemple, es construeixen tarimes de fusta i trons per a la família reial i els regidors urbans, tot folrat amb draps daurats, i s'instal·len les banderes de ras de la ciutat i els penons de seda dels participants, mentre que durant la visita de Ferran d'Antequera es desemborsa la gran suma de 38 lliures i 10 sous per contractar els serveis de disset trompeters i dos timbalers, a més d'altres 16 lliures i 10 sous per pagar quatre mestres armers que actuen en les justes. Aquestes derrames extraordinàries obeeixen, amb tota certesa, al desig dels rectors municipals de celebrar festeigs i organitzar jocs que contribuiran a fer més suportable la situació a una

ciutadania que disposa d'escasses oportunitats de distreure's.

En els torneigs es combat a cavall o a peu, amb llança i espasa de doble tall, però també amb destrial i massa de bola dentada (*pilota de ferro*). La cavalcada amb llança es dona entre dos competidors o entre dos equips, formats per diversos paladins, que resten eliminats si són descavalcats. Una de les variants que practiquen els *aventurers* barcelonins en el període final de la baixa edat mitjana és l'anomenat «Joc de Canyes», que consisteix a cavalcar llançant canyes —com si es tractés de venables— contra el rival i aturar amb l'escut les que alhora engega l'adversari.

Aquest esport es va celebrar a Barcelona, per exemple, iniciada l'edat moderna, quan l'emperador Carles —que va intervenir en el joc— va fer l'entrada a la ciutat l'any 1519.¹⁹

La significació social d'aquests certàmens semiesportius és evident, donat el fervor que la convocatòria desperta. Les classes altes se senten, sens dubte, honrades pel fet de participar i mesurar llurs llances amb reis i prínceps, mentre que els estaments populars hi devien anar moguts per la curiositat i també, per què no, pel sentiment morbós que provoquen els espectacles cruentos. Molts joves barcelonins estarien, de ben cert, esperant l'ocasió de practicar un joc que la pròpia condició social els negava. La prova d'aquest interès la tenim en el cas dels consellers i els burgesos enriquits, que no dubten a afegir-se al torneig quan se'ls presenta l'ocasió.²⁰

D'altra banda, la seva vigència a través del temps en demostra l'arrelament. Se celebren en el Born fins al final del segle XVII, època molt tardana on s'ha perdut el record de bona part de la seva càrrega simbòlica.²¹ I no solament això, sinó que a més a més l'esperit de la justa fuig de l'arena del Born i arriba, en forma de dansa, als salons palatins, on l'aristocràcia —proveïda de llargs bastons que imiten llances— practica un ball anomenat «festa de torneig» que emula els moviments dels *aventurers* medievals.²² Aquesta pervivència històrica posa de manifest que les justes han passat, de forma imperceptible, de l'ideal cavalleresc a espectacle lúdic-esportiu.

9. *Ibidem*, p. 28.
10. *Romanç de Tristany i Isolda*, edic. de M. de Riquer, Barcelona, 1986, p. 14.
11. «*Et fuerunt factae in ipsa civitate plures bufurnationes*» [*Ceremonial dels Magnífichs Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona*, I, Barcelona, 1912, p. 230].
12. «Y per la dita venguda la ciutat tingué taula de junyir dos dies al Born» [*Ibidem*, p. 236].
13. «A dia 16 deliberam se fassan justas» [*Ibidem*, p. 240].
14. «Y feren justas al Born, lo qual estava tot envalat, y lo rey junyí a 28» [*Ibidem*, p. 243].
15. «Digous, a XIII del mes de noembre, per festejar e dar delit e favor a la venguda del egregi comte de Ffoix, se tench rench de junyir a la plaça del Born. E divendres, a XIII del dit mes, se continuá tenir rench de junyir en la dita plaça del Born per dar entendre al dit comte que la ciutat trobave plaer en la sua venguda e per ço lo festegaven» [*Llibre de les solemnitats*, I, p. 216].
16. «Lo dimarts après seguent lo dit senyor tench rench en la plassa del Born quatre per quatre, tots ytalians, junyint a la nostrada. E fou la dita plassa ampaliada e anvalada» [*Ibidem*, p. 299].
17. «Fo levat cavaller lo fill d'en Sancta Pau et tengueren taula de junyir per ell a la plaça de Sancta Anna» [*Manual de Novells Arditis*, I, Barcelona, 1892, p. 4].
18. *Libre del orde de cavayleria*, II, 10, Barcelona, 1985, p. 19.
19. «Divendres a 24 de juny 1519, en Dietari apar que lo Sr. Rey Dn. Carlos ab tots los principals cavallers de sa Cort jugá a Canyas en la present ciutat» [*Ceremonial dels magnífichs consellers*, I, p. 274].
20. El 8 d'agost de 1479 s'organitza un torneig per afalagar Ferran el Catòlic, i el Consell decideix «que justás un conseller». L'espectacle se celebra el 12 de setembre i el Born «fou tot envelat y empaliat» [*Ibidem*, p. 243].
21. El 8 de febrer de 1632 «hi hagué torneig al Born en lo qual assistiren los consellers» [*Ibidem*, p. 273]. També se'n celebren els dies 20 i 27 de gener i 10 de febrer de 1636 amb l'assistència dels consellers «tras gelosía, per estar privats de assistir en publich», i també el 31 de desembre de 1637 en presència del virrei i dels consellers [*Ibidem*, p. 274]. Finalment, el 14 de febrer de 1662, amb motiu del naixement d'un infant «se feren unas justes de cavall en lo Born en demostració de alegría de dit naixament» [*Ibidem*, p. 276].
22. El 18 de desembre de 1661 se celebra el feliç infantament de la reina i per tal motiu «se feu una festa de torneig y sarau al saló del Palau del Sr. Governador» [*Ibidem*, p. 276].

El Joc de la Ballesta, un esport popular

Una de les pràctiques esportives més apreciades per la població barcelonina de la baixa edat mitjana és el «joc de la ballesta», difícil prova que combina la força física amb la precisió i la destresa. Sembla ser que els introductors foren els cavallers dels ordes militars i ben aviat va gaudir de gran predicament entre menestrals i membres dels oficis.

La difusió d'aquest tipus d'arma facilitarà, des de mitjan segle XIII, la celebració espontània de concursos i jocs per part d'un nombre cada cop més gran d'individus que no pertanyen al món militar malgrat les grans dificultats que la seva manipulació comporta. Efectivament, al llarg de l'edat mitjana el seu mecanisme es fa més complex a mesura que progressa la ciència de la balística i augmenten de forma gradual en pes i grandària, i guanyen així en eficàcia i precisió. El cos principal, l'*arbrer*, és de fusta, però l'arc acoblat en angle recte en un extrem pot ser de banya o fins i tot d'acer. L'operació més important consisteix en el fet de tensar la corda i mantenir el projectil en disposició de tir, per la qual cosa es precisa de gran força física i això comporta la incorporació d'un seguit d'enginyos que facilitin la càrrega de l'arma i multipliquin l'esforç del ballester. D'aquesta manera s'estableix la diferència entre ballestes d'*estrep* o de *croc*,²³ de *gafa*,²⁴ de *torn*²⁵ i de *martinet*,²⁶ encara que també se les coneix per la seva procedència (alemanyes, genoveses, turquines, etc.).

D'aquests models de ballesta se'n serveixen els barcelonins per practicar llur punteria a l'horta veïna, per caçar tot tipus d'aus i animals i, també, per participar en la competició anyal que se celebra a la ciutat. La seva existència queda prou constataada amb el carregament d'armes que Joan I rep al castell d'Amposta, entre el qual es troben «sis ballestes fetes fer a Mallorca ab los arbres smaltats e ab les claus e streps daurats, e altres dues de strep ab caxeres a la nou de llautó en los arbres e quatre cints ab lurs crochs o manetes».²⁷

A Barcelona, el joc de la ballesta és convocat pels consellers amb gran desplegament propagandístic. A les reunions del Consell es discuteixen les bases del concurs, els premis, la data, etc. i es registra no-

trialment la decisió final. En el segle XIV el premi del guanyador, la *joia*, consisteix exclusivament en una ballesta formosament decorada a l'estil genovès, amb l'escut de la ciutat en fi argent.²⁸ Amb el temps aquest trofeu se supleix per joies d'argent i peces de vaixela elaborades pels argenters de la ciutat, els quals gaudeixen de reconegut prestigi en el món mediterrani.²⁹

Cada any, els consellers, al final de febrer o principi de març, lliuren les *joyes* als cònsols d'un gremi i els en concedeixen l'organització. El joc se celebra a qualsevol espai públic adequat i es converteix en un gran esdeveniment, acompanyat de festeigs i alimàries. L'ús d'aquestes armes amb finalitats esportives no es limita al joc de la ballesta oficial sinó que transcendeix aquest esdeveniment i arriba més enllà, involucrant un ampli espectre de la ciutadania, ja que els elements més joves de la població, i també els membres d'alguns sectors militaritzats de la ciutat (templers i hospitalers), destinen part del seu temps lliure a practicar la punteria allà on els sembla millor o bé a organitzar campionats privats.

En aquests temps no és difícil ésser propietari d'una ballesta i tampoc el de reunir-se en grup i provar la destresa. Segurament, les dianes immòbils habituals (una branca d'arbre, una porta, etc.) perden interès ràpidament i els improvisats ballesters cerquen fitons més suggestius, i es dediquen a disparar contra ocells i conills. Els coloms que els

Rei caçant amb el falcó a la mà
(pintura mural del segle XIV.
Castell d'Alcañiz, Terol).

barcelonins crien a les seves cases de la ciutat són, com és lògic, un dels objectius preferents d'aquests practicants espontanis, provocant la repulsa dels consellers, els quals es veuen obligats des de ben aviat a dictar normes prohibint portar ballestes a la ciutat i a l'*Horta i el Vinyet*.³⁰

Els consellers protesten i amenacen els infractors amb multes i penes de presó encara que, de ben segur, no menyspreen el fet que alguns barcelonins practiquin un art, el tir amb ballesta, que tan necessari resulta a l'hora de defensar la ciutat davant l'enemic. Així recomanen, el 1303, que «tot ministrall tenga ses armes aparaylades en sa casa o en son obrador, per ço que pusca aver tots les armes per exir al so o a la batayla».³¹

Ens trobem, un cop més, davant el binomi esport-guerra que presideix bona part de les activitats lúdiques de l'home medieval. El postulat en el qual es basa és simple i consisteix, bàsicament, a practicar l'esport i estar, doncs, preparat per a la guerra. Aquesta mentalitat s'aprecia perfectament en el cas dels membres dels ordres militars, induïts pels seus superiors a practicar regularment en temps de pau. A mitjan segle xv una disposició dels cavallers de l'Hospital recorda que és vital disposar de bons ballesters per a la defensa de castells, forteses i ciutats i ordena «que tot frare sie tengut dos jorns en la semana de jugar a la ballesta».³²

La caça i la falconeria

No hi ha dubte que la caça és un dels esports per excel·lència, com tampoc n'hi ha del fet que es practica des del paleolític de maneres molt diverses. La caça, de tota manera, pot ser defensiva o bé ofensiva, segons l'home es concreti a protegir-se dels animals salvatges o, per contra, prengui la iniciativa davant l'estímul d'un benefici econòmic o de procurar-se aliments. En aquest darrer cas existeix una segona possibilitat que no preveu profit o lucre, si més no de forma directa, i així l'home caça per plaer, per esport, ja que l'altre component primari, aconseguir aliments, ha estat cobert prèviament. Sorgeix així allò que entenem per caça lúdica, practicada per la noblesa de forma quasi exclusiva.

23. A la part superior de l'arbre, s'hi col·loca un estrep on el ballester posa el peu, desplegant així més força per tensar la corda amb l'ajut d'un ganxo (*croc*) que guarda penjat del cinturó.
24. Es carrega mitjançant una palanca (*gafa*) de braços desiguals. Era utilitzada generalment pels genets, incapaçs d'utilitzar la d'estrep.
25. Es tensa amb l'ajut d'una roda dentada amb torn. És, sens dubte, la més poderosa i algunes necessiten, fins i tot, ser manipulades per diversos homes. Poden disparar barres de ferro de més d'un metre de llargada.
26. Es tensa gràcies a un enginyós joc de cordes i corriolles accionat per una maneta o manubri.
27. ACA, C, reg. 1964, fol. 119v.
28. «Les ballestes que per joyes als oficis daven cascun any los consellers generalment eran guarnides á la genovesque ab estreps e ab senyal de la Ciutat» [*Marian Aguiló, Notes referents a la paraula Ballesta, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», II-6 (Barcelona, 1902), p. 256*].
29. El 8 de març de 1447 els consellers lliuren al cònsol dels assaonadors «les joyes qui.s acustumen jugar per la dita ciutat a la ballesta, ço és una copa deurada, I anap e IIII culleras, tot d'argent deurat ab esmalt de senyal de la Ciutat en lo sòl de las copas e anap» [*Manual de novells ardots, II, Barcelona, 1893, p. 12*].
30. El 1333 prohibeixen l'entrada a l'*Horta i el vinyet* als ballesters, els quals disparen contra la fruita i provoquen danys als horticultors [AMHB, Llibres del Consell, II (1310-1313), fols. 42r.-42v.].
31. AMHB, Llibres del Consell, I (1301-1303), fols. 109v.-110v.
32. Joaquín Miret i Sans: *Les cases de templers y hospitalers en Catalunya. Aplech de notes y documents històrics*, Barcelona, 1910, p. 459.

Escena de caça.

«Libro de la montería» d'Alfons Xè. el Savi.
(Biblioteca del Palau Reial, Madrid)

A l'edat mitjana la caça esportiva és, com les justes, un signe de distinció social i un succedani de la guerra. S'organitzen partides de caça amb l'objectiu de provar no solament el valor dels caçadors, sinó també la destresa en la utilització de les armes, l'ensinistrament dels gossos i la celeritat de les aus de falconeria. A tot això hem d'afegir, sens dubte, els sentiments que desperten entre els practicants animals quasi mitològics com el llop o l'ós, envoltats des de temps remots d'un aire misteriós que els fa especialment atractius. A més a més, l'avantatge immediat es tradueix en l'obtenció de bones peces

que assortiran la taula d'una aristocràcia que fa de la carn —sobretot la carn rostida de caça major— la base de la seva alimentació fins a límits insospitats. L'obesitat, la hipertensió arterial, la discràcia úrica i les inflamacions articulars —com assenyala Antoni Riera— posen de manifest els règims alimentaris de les classes privilegiades.³³

A Barcelona no es trenca la norma i la caça és monopoli absolut del rei i dels grans barons. Naturalment la caça major entesa com a esport, ja que la caça —major o menor— amb finalitats econòmiques o alimentàries és practicada per molts ciuta-

dans que cerquen, així, millorar llurs condicions de vida.

Els reis de la Corona d'Aragó es mostren especialment addictes a aquest esport al llarg de tota la baixa edat mitjana. Des d'ençà Jaume II fins a Alfons el Magnànim, passant, com el seu renom indica, per Joan el Caçador —que va morir precisament mentre caçava—,³⁴ organitzen caceres i abandonen afers d'estat per disposar d'uns dies de munteria.³⁵

Els casos més característics són, potser, els de Jaume II, Pere el Cerimoniós i el seu fill Joan el Caçador, encara que Martí l'Humà —germà de l'anterior—, malgrat una prematura obesitat i de salut precària, mostra també una forta inclinació cap a tot allò que envolta el món de la cinegètica.

L'afecció de Jaume II arriba a ser tan notable que durant molts anys es dedica a repoblar de cérvols, cabirols i cabres hispàniques la seva finca barcelonina de Valldaura. El 1298 cedeix l'esmentada finca a Romeu de Marimon, membre d'una acomodada família de la ciutat, amb la condició que hi mantingui sempre cérvols i isards però n'exclouï els porcs senglars.³⁶ Fins i tot en els seus desplaçaments pel territori, el nét del Conqueridor, s'escarrassa a aconseguir exemplars d'aquestes espècies en els boscos d'Aragó i enviar-los a Valldaura.³⁷

Les mesures adoptades per la Corona per preservar algunes espècies sovintegen al llarg dels segles xiv i xv. Es pretén evitar la desaparició d'aquells animals més estimats pel seu valor gastronòmic, no solament a mans de l'home sinó també dels llops, aus de rapinya i resta de depredadors, possibilitant així la continuïtat d'un esport molt ben considerat. Les espècies més protegides són cérvols i cabirols, d'una banda, i perdius, faisans i francolins, de l'altra.

Els exemples d'aquesta actitud oficial són nombrosos: el 1294 Jaume II prohibeix la caça de cérvols, cabres i óssos en els boscos valencians, on solament s'hi podrà caçar perdius i conills³⁸ i, el 1334, es dicta un ban imposant una multa de 50 sous a qui caci coloms amb xarxa i «si pagar no ls pot, perdrà lo puny dret», mentre que aquell que dispari amb ballesta pagarà 20 sous per peça cobrada o bé romandrà a la presó del veguer durant 20 dies.³⁹ Mig segle més tard, Joan I fa el mateix amb la caça menor de les vinyes situades als vessants de Mont-

juïc.⁴⁰ El 1397 Martí l'Humà prohibeix la caça de perdius al Vallès, excepte si es practica amb ocell o amb gos⁴¹ i, un any més tard, s'indigna davant del fet que els llenyataires i carboners causen estralls entre els cérvols dels boscos de Daroca⁴² i prohibeix la captura de tudons i perdius en els comtats del Rosselló i la Cerdanya.⁴³ Pere el Cerimoniós, per la seva banda, ratifica els Capítols de les Corts de Montblanc de 1333 i amplia a tot el territori la veda de faisans, perdius i francolins des de Carnestoltes fins al final de setembre.⁴⁴

33. A. Riera: *El sistema alimentario como elemento de diferenciación social en la Alta Edad Media*, «Representaciones de la sociedad en la Historia», Valladolid, 1991, pp. 16-17.

34. El divendres 19 de maig de 1396 «morí lo rey en Johan ixent de Torroella e vinent per son camí casant» [*Manual de novells ardots*, I, p. 57].

35. El 1285 Pere el Gran dicta disposicions sobre caça uns dies abans del greu enfrontament amb França [Veure M. J. Peláez Albendea, *Algunas manifestaciones del Derecho de Caza en Cataluña (siglos XIII y XIV)*, «La chasse au Moyen Âge», Nice, 1980, p. 72].

36. Els animals escollits són «bestias silvestres, videlicet cervos, cabirols, daynes et alia animalia salvagina, porcís salvagiis seu senglaribus exceptis» [ACA, C, reg. 196, fols. 296v.-298r.].

37. El 1314 ordena als batlles de Terol i Calatayud, i també a l'alcaide d'Albarracín, que capturi dotze o quinze joves cabirols, mascles i femelles, i els envii a Saragossa. Allí se'n farà càrrec el merino de la ciutat, qui els expedirà per l'Ebre a Tortosa, des d'on seran embarcats camí de Barcelona i conduïts a Valldaura [ACA, C, reg. 241, fols. 185r.-185v.]. Posteriorment, el 1317, es posa en contacte amb el batlle d'Aragó i li recorda que pel mes de maig neixen els cadells de cabirol, situació que afavoreix la possibilitat d'aconseguir-ne alguns [ACA, C, reg. 251, fol. 120v.].

38. ACA, C, reg. 194, fol. 106v.

39. Veure Francesc Carreras Candi, *Palomas y palomares en Cataluña durante la Edad Media*, «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», I (Barcelona, 1901-1902), p. 386.

40. ACA, C, reg. 1927, fols. 174v.-175r.

41. ACA, C, reg. 2238, fols. 17r.-17v.

42. ACA, C, reg. 2191, fols. 62r.-62v.

43. ACA, C, reg. 2240, fols. 57r.-57v.

44. No es permet l'ús de paranys, xarxes i reclams excepte per a les aus de rapinya (falcó, astor, aligot, esparver, etc.) [ACA, BGC, 7^a, B-1, *Diversorum*, 1, fol. 7r.].

La caça es practica a peu i a cavall, amb gossos o amb ocells de presa i s'utilitzen diverses armes, encara que predominen les llancívoles (venables, fletxes, llances) sobre les manuals (dagues, ganivets, espases), que serveixen, en canvi, per tallar i preparar *in situ* les peces cobrades. Els barcelonins adinerats i l'aristocràcia evidencien un gran interès per la possessió de gossos i falcons, encara que els que més sobresurten en aquest aspecte són, un cop més, els reis i llurs familiars.

Els dispendis de la Cort, en aquest aspecte, són dignes d'ésser esmentats. La monarquia no dubta a enviar delegats a territoris llunyans amb l'encàrrec de comprar ocells, tal com ho fa Jaume II, qui, el 1310, dóna instruccions a un mercader que viatgi a França i Anglaterra per comprar falcons i reitera l'ordre el 1313.⁴⁵ De vegades, la pèrdua d'un falcó provoca un gran neguit a palau i es desencadena una frenètica activitat per trobar l'ocell, com si es tractés d'affers d'estat.

És el cas de Martí l'Humà, per exemple, que el 1397 escriu als seus oficials destacats a Aragó per comunicar-los que els seus falconers han perdut, mentre caçaven per ell, un falcó pelegrí provençal de gran valor que a les garres ostenta les marques reials. Se'ls ordena de recuperar-lo sigui com sigui i lliurar-lo als falconers.⁴⁶

Els gossos són, també, objecte d'especial atenció i, degut al cost de manteniment i de cria, esdevenen ben aviat signe de la categoria del seu propietari. Els més apreciats són els alans, pels quals Jaume II sent una especial predilecció.⁴⁷ Coratjosos i resistents, són molt adequats per a la caça del porc senglar i de l'ós. També cal el suport de bons rastrejadors i corredors, com els llebrers.⁴⁸

Així doncs, la caça forma part del panorama lúdic dels barcelonins de la baixa edat mitjana, però no més d'aquells que disposen de temps i diners. El manteniment dels gossos, ocells de falconeria i cavalleries, afegit als salaris de munters i guies, fan d'aquesta manifestació esportiva un joc molt oneros que únicament es troba a l'abast de l'aristocràcia i la monarquia. Altra cosa ben diferent és la caça furtiva, sense falcons ni munters, que practiquen els representants del poble planer per tal d'aconseguir un ajut econòmic o per alimentar les seves fa-

mílies. Els més humils, sense la pompa i la fanfara que envolta les munteries de la noblesa, es dediquen a una activitat que manca de qualsevol dels elements que caracteritzen l'esport.

El Joc de pilota

Juntament als esports d'espectacle —com els torneigs— i els d'aventura —com la caça major—, es practica a Barcelona un joc més senzill i, en certa forma, més humil. Aquest esport no precisa de grans espais ni mitjans, sinó un pla vertical (*frons*, frontó) i una petita pilota confeccionada de draps embolicats amb una coberta de cuir. Es tracta del *joc de pilota*, que consisteix a impulsar la pilota amb la mà (nua o protegida per un guant, amb pala o raqueta) contra la paret o frontó.

El joc, per la seva simplicitat, se'l coneix des de temps antics en diferents latituds. Va gaudir de predicament entre els grecs, egipcis, romans i, fins i tot, entre certes cultures precolombines com els maies, possiblement com una activitat lúdico-ritual. A l'edat mitjana, segons tots els indicis, es practica des del segle XII, encara que assoleix veritable difusió en el XIV.⁴⁹ En un primer moment es juga a places i carrers ja que la construcció de locals coberts (*tripudia*) —a l'estil de les modernes «sales de joc»— no s'inicia fins a l'acabament de la baixa edat mitjana sota la iniciativa pública o privada. En el marc dels palaus senyorívols, sobretot a França, aconseguix una gran popularitat el *jeu de paume* i la noblesa s'aboca a la construcció de *tripots* per organitzar partides que s'emmarquen dins de veritables festes.

Els barcelonins, igual que la resta d'habitants de la Corona d'Aragó, descobreixen ben aviat les possibilitats d'un esport al qual tan sols calen una pilota i una paret. En els segles XIV i XV és habitual la imatge de nens i d'adults practicant aquest joc pels carrers barcelonins, organitzant competicions o juguesques i ocasionant molèsties als veïns amb el guirigall dels participants i el repetit colpejar de la pilota.⁵⁰ També es juga frenèticament als patis de les cases, a l'interior de les tavernes, bodegues i tafureries, on assoleix índexs inaudits de popularitat i la gent el comença a conèixer amb el nom genèric de *tripudium* —mot que, més tard, passarà al local.⁵¹

Sabem molt poca cosa sobre els espais coberts utilitzats a Barcelona o sobre les modalitats del joc (a mà, cistella, pala, etc.), ja que la documentació dipositada als arxius de la Ciutat Comtal no aprofundeix sobre detalls específics. Sí sabem, en canvi, que es jugava al Born, o qualsevol altra plaça, amb motiu de la celebració de torneigs i festeigs populars que acompanyaven la visita de reis i personatges il·lustres.⁵² El *joc de pilota*, en definitiva, arrossega passions i remou els diners dels apostants. És practicat pel poble i la noblesa, però també pels herois de llegenda com Curial, qui, segons l'anònim autor del romanç, divideix el seu temps de lleure entre les justes i el joc ja que, després de l'obligat allunyament de Güelfa, reclosa a la mansió del seu germà, el marquès de Monferrato, «tot lo jorn jugava pilota davant lo palau».⁵³

48. Martí l'Humà prega, el 1398, al seu nebot, el rei de Castella, que li faci arribar «*sabuesos, alanes y galgos de Bretanya, con los quales podamos, caçando tomar plazer segund y es dito*» (ACA, C, reg. 2239, fols. 109v.-110r.).
49. Veure Jean-Michel Melh, *Le jeu de paume: un élément de la sociabilité aristocratique à la fin du Moyen Âge et au début de la Renaissance*, «Sport-Histoire», 1 (Toulouse, 1988), p. 20.
50. El soroll i les juguesques il·legals fan que les autoritats dictin normes restrictives, com a Sóller a mitjan del segle xv, on «se sia abusat e se abús de lo joch de pilota».
51. Aquest nom fa referència als moviments dels jugadors, que recorden les evolucions dels ballarins del *tripudium*, dansa molt en voga en aquell moment [Veure J. J. Jusserand, *Les sports et les jeux d'exercice dans l'ancienne France*, Paris, 1901, pp. 247-249].
52. El vuit de gener de 1359 es festeja el naixement de l'infant Joan amb «*multa bufurna et tripudia et festum cum magna leticia*» [Ceremonial dels Magnífichs Consellers, I, p. 259] i amb l'entrada de Ferran d'Antequera a Barcelona se celebren «*diversis ludis tripudis, bornatoribus et aliis quampluribus*» [Ibidem, p. 236].
53. *Curial i Güelfa*, I, edic. de R. Aramon, Barcelona, 1930, p. 47.

45. ACA, C, reg. 238, fol. 221r. i reg. 211, fol. 194v.

46. ACA, C, reg. 2240, fol. 8v.

47. El 1314 concedeix una renda vitalícia a un munter reial per la seva fidelitat amb els quatre alans de la casa reial (ACA, C, reg. 211, fol. 194v.).

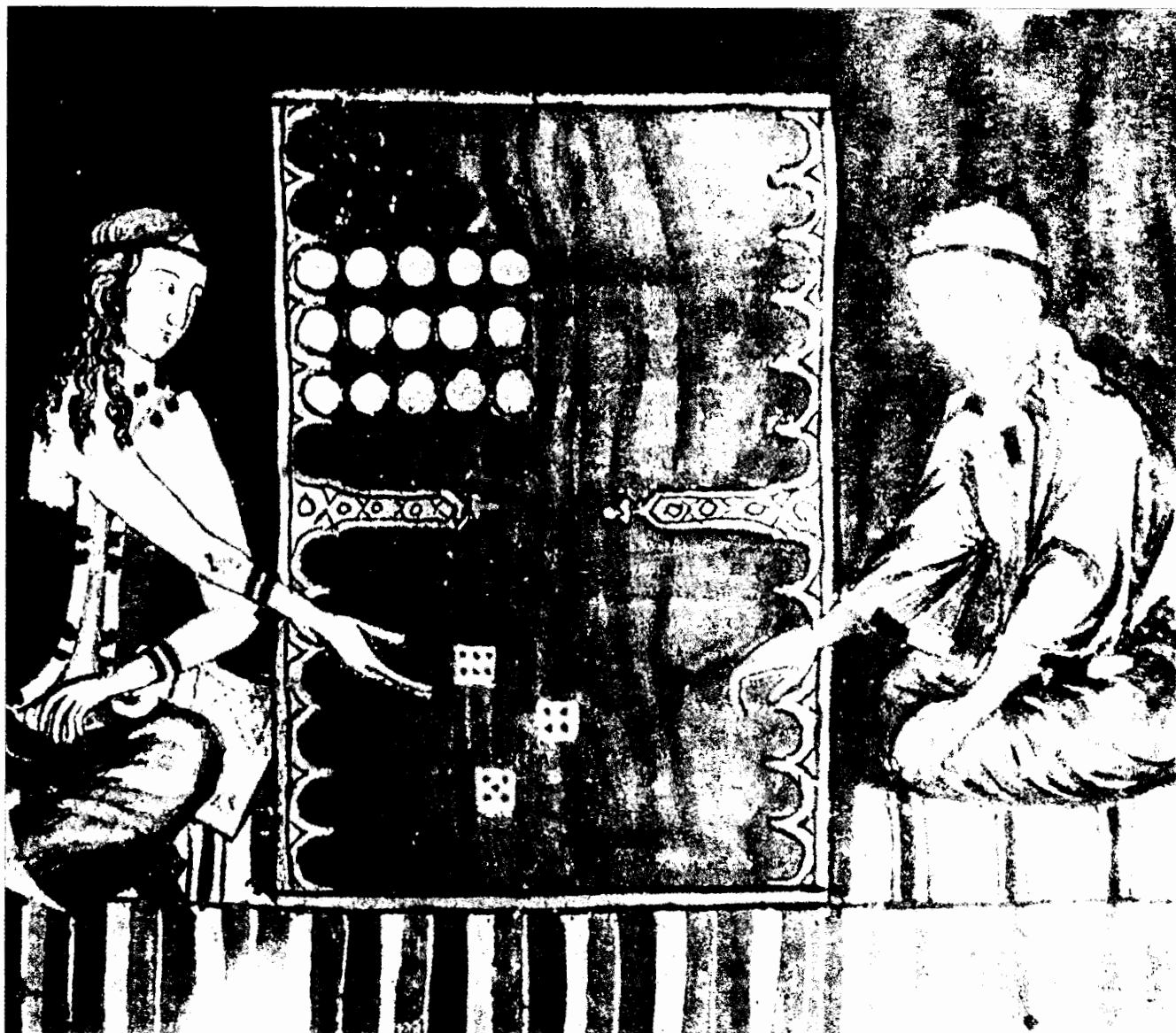
D'altres jocs

La manifestació lúdica de barcelonins i catalans, en general, no s'esgota amb els esports més o menys violents que suposen un desgast físic considerable. Juntament amb la caça i els exercicis de tir, en qualsevol modalitat, practiquen amb força fal·lera

*Dones jugant al tric-trac
(classe de joc de damer).
Miniatura del manuscrit
realitzat a Sevilla el 1283,
«Libros de ajedrez, dados y tablas»
d'Alfons Xè. el Savi.
(Biblioteca del monestir d'El Escorial).*

els jocs de taules (escacs i dames) o d'atzar (daus, cabraboc, tindaurell, etc.) i s'entretenen amb un esport similar a les bitlles actuals (el *joc de billes*), al llançament de dardells i al curiós *joc de tella*.

Tots aquests entreteniments apareixen en unes Ordinacions del segle XIII que constitueixen un inestimable aparador de les activitats lúdiques de la població medieval.⁵⁴ S'hi prohibeixen alguns d'aquests entreteniments, com ara els daus — sistemàticament vedats per les autoritats —, el *tindaurell*,⁵⁵ la *iuguesa* (apostes),⁵⁶ el *cabraboc*⁵⁷ i les *creueres*.⁵⁸ S'hi permeten, però, les dames, els escacs, el *joc de la ballesta*, el *joc de tella*,⁵⁹ el llançament de dards i les bitlles. Els jocs prohibits en les esmentades Ordi-

nacions són d'atzar o d'envit, és a dir, permeten les juguesques i perden, en realitat, el caràcter lúdic ja que els participants no hi cerquen el divertiment sinó el benefici econòmic. Es desenvolupen, a més a més, en el sòrdid ambient de tafureries i burdells. Els que gaudeixen del vist-i-plau de les autoritats, en canvi, fluctuen de l'exercici intel·lectual (dames i escacs) al físic (ballesta i dards), o bé són un exemple d'habilitat i destresa (*tella* i bitlles). Els seus adeptes es troben, generalment, entre els estaments mitjà i superior de la societat barcelonina.

Els escacs i els damers, per exemple, són objecte preferent de l'afecció dels monarques i de l'aristocràcia des que els croats entren en contacte a Terra Santa amb un seguit de jocs desconeguts fins al moment. L'Islam aporta, en aquest sentit, unes innovacions lúdiques que aviat amplien el panorama dels regnes cristians i s'acaben integrant de tal forma en el cosmos cultural de la societat medieval que, amb el transcórrer del temps, ningú no recorda ja el seu origen oriental.

Conclusió

L'esport arriba, a la Barcelona de la baixa edat mitjana, a diferents col·lectius sòcio-laborals i es converteix en una mostra de la distinció de qui el practica, malgrat que en aquests moments no es té consciència clara del seu sentit. En realitat l'esport d'aquesta època divergeix ostensiblement de les pràctiques realitzades actualment; consisteix en una sèrie d'exercicis físics —acompanyats de fortes dosis de valor i destresa— que tenen un doble objectiu ben definit ja que, d'una banda, es tracta d'entrenament militar, i de l'altra, es converteix en el catalitzador dels impulsos vitals de la joventut i dels senyors feudals.

Enfront la magnificència i el desplegament de mitjans dels esports aristocràtics, protagonitzats per un estament que es resisteix a perdre les parcel·les de poder que encara ostenta, se situen les activitats atlètiques i lúdiques dels més humils. Molts ciutadans es dediquen amb passió a la pilota, als dards o a la ballesta i per tal es reuneixen amb familiars, amics i membres del gremi, amb la qual cosa, l'esport compleix la funció de mitjà de comunicació

humana i reforça els lligams individuals. En aquest sentit, la filosofia del joc, no sembla haver evolucionat d'ençà les olimpíades clàssiques.

La Corona i els regidors urbans organitzen i financien sessions esportives, incentivant una població molt castigada pels revessos econòmics i polítics. D'aquesta manera, els jocs s'institucionalitzen, adquireixen periodicitat i guanyen espectacle a l'estil dels actuals esports massius. Paral·lelament, però, es desenvolupa el sentit individual de molts esportistes barcelonins, que practiquen la seva afecció preferida amb l'objectiu de mantenir una bona forma física, passar l'estona o, simplement, oblidar la realitat quotidiana mitjançant el tir amb ballesta, les bitlles o la pilota. Aquests esportistes solitaris, exclosos del joc-espectacle, no busquen compensació econòmica sinó esbarjo i divertiment, el que confereix a les seves activitats una nova dimensió que resulta impensable a l'alta edat mitjana.

La varietat d'esports que coneix l'home medieval occidental és molt àmplia, contràriament al que tradicionalment s'ha dit. En primer lloc, la influència de Roma, posteriorment la dels pobles germànics i de l'Islam, van conformant el cabal cultural d'unes societats, on la rígida jerarquització imposa, en el pla lúdic, un esport o joc determinat. Aquesta característica, cimentada a partir dels segles x i xi, es transmet fins als nostres dies, ja que la pràctica de segons quins esports constitueix encara, al final del segon mil·lenni, un signe evident de distinció i poder.

54. Veure Guillem M. de Brocà, *Ordinacions fetes en Cort per tota Catalunya y les illes de Mallorca, Ibiça y Menorca*, «Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans», 1 (Barcelona, 1907), XXXIV, p. 274.

55. Al llarg del joc s'emeten sons que recorden les esquarterines de les ovelles, d'on prové el nom.

56. Joc d'atzar de mecànica desconeguda.

57. Similar a l'anterior.

58. Es dibuixa un rectangle i es divideix en vuit triangles. Cada jugador disposa de tres peces (*dametes*) i guanya el que fa *creueta*, és a dir, el que aconsegueix col·locar una *dameta* en el centre i dues en els extrems transversals.

59. Els jugadors dipositen els diners i d'altres objectes de valor al costat del *palet* i llancen la *tella*. Tot allò que, per causa de l'impacte, se separa del *palet* passa a poder de l'afortunat llançador.